

Анатолій Подольський

СУЧАСНА ІСТОРІЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ ПОЛІТИЧНИХ
МАНІПУЛЯЦІЙ
(НА ПРИКЛАДІ ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ ГОЛОКОСТУ)

Стаття присвячена аналізу надто складній та водночас актуальній проблематиці використання сюжетів історичного минулого з метою політичних маніпуляцій. Особливо небезпечною традицією це стало в останній період, який характеризується відкритим протистоянням та агресією проти України з боку Російської Федерації. Автор розглядає цю проблему крізь призму досліджень та викладання історії Голокосту в теперішній Україні.

***Ключові слова:** політичні маніпуляції, історія Голокосту в Україні, політика пам'яті, відповідальність за пам'ять про минуле, єврейська громада*

***Podolskyi A. Modern History as tool for political manipulation (for example Holocaust Studies.** This article which devoted very important and current problem. This is problem a using historical past for political manipulation. Especial this situation very danger now, last three years in modern Ukraine and connecting this problem with open contradiction and aggression from Russian Federation against Ukraine. Author try to analyze this problem through Holocaust Studies at the modern Ukraine.*

***Key words:** political manipulation, Holocaust History in Ukraine, political memory, responsibility of memory about past, Jewish Community*

Соціум має постійно контролювати дії влади та боронити цінності громадянського суспільства. Відомий факт, що владні структури, різні політичні сили, влада і опозиція часто-густо

Подольський Анатолій Юхимович – кандидат історичних наук, провідний науковий співробітник Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України

використовують сюжети історичного минулого для задоволення своїх поточних, тактичних чи стратегічних політичних цілей. Причому, не беручи на себе відповідальність за формування культури історичної пам'яті в суспільстві чи пам'яті про минуле. На мою думку, такі небезпечні дії влади можуть приводити до конфлікту чи протистоянь різних національних, етнічних, релігійних, соціальних груп у суспільстві. Маніпуляція минулим, виокремлення з історичного контексту тих чи інших подій, фактів, що влаштовують ту чи іншу політичну силу, становлять загрозу громадянському суспільству і дестабілізують країну не менше, а може й більше, ніж економічні та політичні кризи. Подібні процеси спостерігаються сьогодні в Україні та викликають серйозне занепокоєння серед інтелектуалів [1].

Моя розвідка присвячена спробі розглянути сучасні політичні маніпуляції в Україні щодо подій історії Другої світової війни, нацистського окупаційного режиму, зокрема, історії Голокосту на українських теренах. Передовсім треба дуже коротко зупинитися на контексті проблематики історії Голокосту в модерній Україні, місця цієї теми в загальному науковому та політичному дискурсі про Другу світову війну, що присутній на сьогодні в українському суспільстві.

Доконаним фактом є, що проблематика Голокосту в добу радянського тоталітаризму приховувалася, спеціальних наукових досліджень не існувало, комеморативні практики заборонялися комуністичною владою, тема не викладалася в навчальних закладах. Українські євреї не мали можливості вшанувати пам'ять своїх близьких, які були вбиті по всій українській землі, за часів німецької окупації, прямо на місцях, де вони жили багато сторіч, чи депортовані в табори смерті, що їх створили нацисти на теренах Польщі [2].

Така ситуація страху та вимушеного забуття в післявоєнній Україні була наслідком політики пам'яті про Другу світову війну (Велику Вітчизняну війну в тодішніх термінах) радянської влади, сформованої ще під час війни Сталіним та його оточенням. Згідно з цією політикою всі жертви нацизму (мовою радянської ідеологічної машини – фашизму) маркувалися таким евфемізмом, як «мирні радянські громадяни» чи «радянський народ», влада

забороняла виокремлювати загиблих за етнічною, національною, релігійною ознакою, передовсім євреїв. Так, наприклад, жертви Бабиного Яру були визначені тільки як радянські громадяни. Таким тоталітарним, брехливим політичним концептом була спалюжена пам'ять, зокрема, про велику кількість убитих євреїв на теренах України у свідомості декількох післявоєнних поколінь.

Останні чверть століття, за часів суверенної України, ця тематика вийшла із забуття. З'явилися наукові тексти [3–11], дисертаційні дослідження (хоча їх й досі налічується просто мізерна кількість для країни, що втратила внаслідок Голокосту 1,5 мільйона своїх мешканців) [12–23], викладання в навчальних закладах, вшанування пам'яті жертв. Проте це все наслідок скоріше діяльності суспільства, громадських інституцій, а не держави. Держава втручається в цю тему напередодні відомих скорботних дат, а також для політичних маніпуляцій.

У сучасній Україні правдива пам'ять переживає процес доволі складного, інколи болісного формування та часто-густо має суперечливий характер. Активізується ця пам'ять в українському суспільстві та державі зазвичай напередодні сумних дат, комеморативні практики в цей час стають активними, всілякі державні органи видають розпорядження про заходи зі вшанування пам'яті загиблих, стають активними ЗМІ, політична, культурна, освітня сфери тощо. Після цих дат втрачається інтерес до цих подій минулого, увага та повага до культури пам'яті. Це, на жаль, нагадує нам підходи тоталітарної доби, бажання залишатися в тенетах забуття, незнання.

Для держави та, значною мірою, для сучасного українського суспільства робота на місцях пам'яті, зацікавленість власною історією, сумною пам'яттю про минуле не є мейнстрімом. Можливо, в цьому небажанні знати і пам'ятати важке минуле полягають одні з причин трагічних подій у нашій модерній історії, зокрема, останніх двох–трьох років, військового конфлікту на Сході країни? Тому я переконаний, що мій досвід у царині досліджень та викладання історії Голокосту допомагає це усвідомити та відчутти, що безпека України сьогодні полягає не тільки в укріпленні збройних сил чи газовій незалежності, чи якихось надто важливих економічних речах, вона полягає також у неупередженому

вивченні уроків минулого, уроків історії, вона полягає у відповідальності за пам'ять про минуле. Індивідуальна та колективна пам'ять мають зберегти персональні історії про ці трагедії, ці людські долі, нелюдську історію. З цього приводу блискуче висловився американський історик Тімоті Снайдер, наголосивши, що всі цифри загиблих неодмінно «множитимуться на один». Тому ми мусимо «знову перетворити цифри на людей. А якщо ми цього зробити неспроможні, то значить, що Гітлер і Сталін сформували не лише наш світ, а й нашу людяність...» [24]. Для цього нам потрібна культура вшанування пам'яті жертв Голокосту. Одна з форм такого вшанування – це місця пам'яті, освіта на місцях пам'яті та свідчення очевидців, тих, хто пережив Голокост.

Нині, досліджуючи історико-політичні, філософські, психологічні контексти злочинів тоталітаризму на українських теренах протягом минулого століття, формується концептуальне для сучасних українців питання: наскільки можливо сьогодні в Україні побудувати правдиву, об'єктивну модель історичної пам'яті про минувшину (зокрема, про ХХ століття), Голодомор, політичні репресії, про Другу світову війну, таку модель, де було б місце не тільки етнічним українцям, а й українським полякам, євреям, росіянам, ромам, кримським татарам тощо. Йдеться про визнання (чи невизнання) суспільством, державою власної історії та культури як багатоманітної, поліетнічної – з усіма позитивними та негативними сторонами міжнаціональних та міжкультурних взаємин, що впливають звідти. Або, наприклад, згоду на моноетнічну модель пам'яті про історичну минувшину своєї країни, що автоматично вилучає спільну пам'ять різних етнічних спільнот, які багато часу мешкали на тих самих теренах. За такого підходу до процесу творення індивідуальної чи колективної пам'яті в сучасній Україні невідворотно визначатимуться ті історичні контексти, реалії, події, які треба забути чи викреслити з історичної пам'яті.

Процес включення історії Голокосту в загальний історичний контекст та наратив історії Другої світової війни, історії України ХХ століття вимагає спільної роботи державних та недержавних інституцій, а не маргіналізації цієї проблематики. На мій погляд, за останні декілька років в Україні сформувалося різне ставлення до

теми, умовно можна виділити такі три тенденції чи напрями, які, до речі, яскраво змальовують і сучасну політизацію теми в Україні:

- євреї України – жертви німецько-фашистських загарбників та українських націоналістів. Той, хто вижив, вижив тільки завдяки Червоній Армії, що визволила терени України від фашистів (неорадянська тенденція чи модель);

- жертви Голокосту в Україні – це злочин націонал-соціалістів і Третього Рейху, ми шануємо їх пам'ять та, в першу чергу, кажемо про українців, які рятували євреїв від смерті під час гітлерівської окупації та стали Праведниками народів світу. Українські націоналісти не мали відношення до злочинів проти євреїв (націоналістична тенденція чи модель);

- Голокост – частина історії нацистської окупації України та Другої світової війни, складова, власне, історії України ХХ століття. Маємо досліджувати і викладати всі історичні аспекти Голокосту, розповідаючи як про жертв і праведників, так і про злочинців. Маємо примиритися з минулим, а це означає сказати правду про це минуле з усіх боків, а не пропонувати вибірковість пам'яті (ліберальна або європейська тенденція чи модель).

Очевидно, що перші дві моделі страждають на односторонність підходу та тенденційно відображають історію Голокосту. Ці моделі використовують сьогодні різні політичні сили в Україні, коли їм вигідно. Прокомуністичні чи пострадянські політичні актори наголошують на співучасників Голокосту, на колаборацію, що мала місце під час німецької окупації. Причому, в їх інтерпретації всі колаборанти були українськими націоналістами чи всі українські націоналісти були колаборантами. Це не відповідає історичній правді, тому корпусу документів з історії Голокосту, що є доступним сьогодні дослідникам, а також спогадам очевидців та тих, хто пережив Голокост. Прибічники націоналістичної моделі наполягають, що серед колаборантів не було представників крайнього крила українського національного руху, що колаборація з нацистською окупаційною владою загалом була мінімальною на українських землях і що представники українських націоналістів вели боротьбу з двома тоталітарними режимами однаковою мірою. Цей підхід також, виходячи з документів та свідчень, страждає на неповну правду.

Головними небезпеками цих однобічних та цілком заангажованих політичних, а не історичних, наукових підходів є перенесення відповідальності за цю трагічну та жахливу історичну минувшину на сьогоднішній день, на своїх політичних опонентів та вибудовування псевдоісторичного нарративу, який просто руйнує шанси на формування культури пам'яті про Другу світову війну, зокрема, про історію Голокосту в сучасній Україні.

Прикладом та, фактично, лакмусовим папірцем, що відображає сьогодні цю проблему, є дискусії та ставлення до створення Меморіалу жертвам трагедії Бабиного Яру. Історія Бабиного Яру – частина історії нацистської окупації України, також частина історії Голокосту на українських землях. Першими і моторошними жертвами Бабиного Яру були київські євреї. Проте в цьому місці забрали життя не тільки у євреїв. Жертвами нацистів стали роми, військовополонені, хворі психіатричної лікарні, представники українського та радянського антинімецького підпілля. В злочинах брали участь не тільки нацистські підрозділи, але й місцева поліція, що складалася з різних учасників. Про все це треба сказати і написати і включити в експозицію майбутнього Музею Бабиного Яру.

Державні органи, що відповідають за меморіальні терени Бабиного Яру, неспроможні створити фахову, експертну раду з українських науковців, оголосити справжнє громадське обговорення цієї проблеми, профінансувати та побудувати Музей і створити, нарешті, справжній Меморіал на місці трагедії, а тому цей простір намагаються взяти під свій контроль (і форму, і зміст) приватні зарубіжні фундації і впливати політично на культуру пам'яті в Україні. Знову запропонувати опір такій небезпечній тенденції може громадянське суспільство, наукова спільнота. Яскравий доказ тому – лист-застереження українських істориків, що нещодавно побачив світ [1].

Я особисто переконаний, що в цьому разі це має бути музей історії, трагедії і пам'яті цього місця. А музей історії Голокосту в Україні повинен бути окремою потужною установою, в якій буде відображена доля євреїв у роки Другої світової війни, у період нацистської окупації України, тому що це українська і це європейська історія. І наостанок: розробляти концепцію таких

меморіалів і музеїв повинні українські фахівці з колегами з інших країн, а не навпаки; фінансувати такі проекти має українська держава з можливим залученням приватних, міжнародних фондів, і аж ніяк не навпаки. Тому що йдеться про частину національної історії України, яка є частиною історії європейської і світової [25].

Приклад боротьби за пам'ять про Бабин Яр, на мою думку, красномовно ілюструє нинішній стан з історією та пам'яттю про жертви Голокосту в Україні та загалом демонструє цілу низку небезпек політизації історії Другої світової війни.

1. Лист-застереження українських істориків з приводу планів зведення Меморіального центру Голокосту «Бабин Яр». URL: <http://prostir.museum/-ua/post/39104/> (дата звернення 30.03.2017).

2. The Shoah in Ukraine: History, Testimony, Memorialization. Ray Brandon and Wendy Lower eds. Bloomington: Indiana University Press in association with the United States Holocaust Memorial Museum, 2008.

3. Нахманович В. Р. Буковинський курінь і масові розстріли євреїв Києва восени 1941 р. // Український історичний журнал, 2007. № 3 (474). С. 76–97.

4. Євстаф'єва Т. О. Трагедія Бабиного Яру крізь призму архівних документів Служби безпеки України. // Архіви України, 2011. № 5. С. 137–158.

5. Бабин Яр: масове убивство і пам'ять про нього: Матеріали міжнародної наукової конференції 24–25 жовтня 2011 р., м. Київ. Київ: Український центр вивчення історії Голокосту, Громадський комітет для вшанування пам'яті жертв Бабиного Яру, 2012.

6. Радченко Юрій. «Його чоботи та есесівська форма були забризкані кров'ю...»: таємна польова поліція, поліція безпеки та СД, допоміжна поліція у терорі щодо євреїв Харкова (1941–1943 рр.) // Голокост і сучасність. Студії в Україні і світі, 2011. № 2 (10). С. 46–87.

7. Світло в темряві: Розповідь Симона Стерлінга, який пережив Голокост, розказана ним Філіс Стерлінг Якобс [пер. з англ.]. Київ: Український центр вивчення історії Голокосту, 2012.

8. Дойч Міна. Історія Міни. Спогади лікаря про Голокост [пер. з англ. А. Півлишин]. Київ: Дух і літера, 2011.

9. Возрождение памяти: воспоминания свидетелей и жертв Холокоста. Днепропетровск: Центр «Ткума». 2011. Вып. 4.

10. Левін К. Мандрівка крізь ілюзії [пер. з англ.]. Львів: Свічадо, 2007.

11. Ковба Ж. Останній рабин Львова Єзекііль Левін. Київ – Львів: Дух і літера; Всеукраїнський єврейський благодійний фонд «Хесед-Ар'є», 2009.

12. Подольський А. Нацистський геноцид щодо євреїв України 1941–1944: автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.05. Нац. акад. наук України. Ін-т нац. відносин і політології. Київ, 1996. 18 с.

13. Левітас Ф. Євреї України в роки Другої світової війни: автореф. дис... д-ра. іст. наук: 07.00.05. Нац. акад. наук України. Ін-т нац. відносин і політології. Київ, 1997. 33 с.

14. Винокурова Ф. Фонди Державного Архіву Вінницької області як джерело з історії долі євреїв під час румунської окупації 1941–1944 рр: автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.06. Держ. ком. архівів України. Укр. наук.-дослід. інст. архів. справи та документознав. Київ, 2003. 19 с.

15. Гончаренко О. Голокост на території Київщини: загальні тенденції та регіональні особливості (1941–1944) : автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01. Черкас. нац. ун-т ім. Б. Хмельницького. Черкаси, 2005. 20 с.

16. Суровцев О. Голокост у Північній Буковині та Хотинщині в роки Другої світової війни: автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01. Чернів. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича. Чернівці, 2006. 20 с.

17. Сугацька Н. Геноцид проти єврейського населення Півдня України в роки німецько-румунської окупації (1941–1944 рр.) : автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01. Запоріж. нац. ун-т. Запоріжжя, 2006. 20 с.

18. Трєпчачєва О. Оккупационный режим и еврейское население Днепропетровщины 1941–1943 гг: автореф. дис... канд. ист. наук: 07.00.01. Днепр. нац. ун-т. им. О Гончара. Днепропетровск, 2010. 20 с.

19. Радченко Ю. Нацистський геноцид єврейського населення України на території прифронтової зони (1941–1943 рр.) : автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01. Харк. нац. ун-т ім. В. Каразіна. Харків, 2012. 35 с.

20. Михальчук Р. Ідеологічно-правові, соціально-економічні аспекти геноциду євреїв Рівненщини під час нацистської окупації (1941–1944 рр.) : автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01. НУ «Острозька академія». Острого, 2014. 20 с.

21. Склокіна І. Офіційна радянська політка пам'яті про нацистську окупацію України (за матеріалами Харківської області), 1943–1985 рр: автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01. Нац. акад. наук України. Ін-т історії України. Київ, 2014. 23 с.

22. Слободинський Д. Порятунк євреїв українцями у роки Другої світової війни: автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01. Київ. нац. ун-т. Київ, 2015. 17 с.

23. Медведовська А. Голокост в Україні в суспільній думці кінця ХХ – початку ХХІ століть: автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01. Дніпр. нац. ун-т. ім. О. Гончара. Дніпро, 2016. 20 с.

24. Снайдер Т. Криваві землі. Київ: Грані, 2011.

25. Чи з'явиться у Києві Меморіальний центр жертв Голокосту? URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/28421330.html/> (дата звернення 22.03.2017).